

Васильєва В.В.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ З ПРИВОДУ УКЛАДЕННЯ ТА НЕДІЙСНОСТІ ДОГОВОРУ

УДК 347.4

Актуальність теми. Система договірних зв'язків в наш час стала ядром ринкового механізму в Україні. Детального дослідження потребують зобов'язання, що виникають як з договору, так і з зобов'язань, що виникають з приводу укладення договору.

Постановка проблеми. Досить детально врегульовані зобов'язання, що виникають з договору, однак в процесі укладення договору, а також внаслідок визнання договору недійсним чи неукладеним виникає особливий тип правовідношення між сторонами, який правники не називають зобов'язанням, хоч він і пов'язує конкретно визначені сторони майбутнього чи неукладеного договору певним правовим зв'язком, що також потребує юридичного закріплення та врегульованості.

Аналіз досліджень даної проблеми. Окремі питання поставленої проблеми досліджувалися у працях таких науковців як М.М. Агарков, І. Бекленішева, С.О.Бородовський, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, О.С.Іоффе, Н.І.Майданик та ін.

Постановка мети. Метою даного наукового дослідження є з'ясування правової природи зобов'язань, які виникають з

приводу самого факту укладення договору (а не з договором), та виокремлення їх в окрему групу.

Виклад основного матеріалу. Вживання в наукових працях термінів «зв'язаність між сторонами» [1, с.123], «квазі-правочин» [2, с.128-129] та інших подібних означень свідчить про те, що між сторонами майбутнього договору існує певний правовий зв'язок, який, однак, зобов'язанням поки ще називати рано, проте й ігнорувати його теж не можна. Такий правовий зв'язок все ще не можна вважати договірним, оскільки не є укладеним договір, але котрий все ж створює певні обов'язки для майбутніх сторін одна перед одною. Такий зв'язок існує і у випадках, здавалось би, вчинення договору, однак, який в результаті не був укладений або був визнаний недійсним. Так, на наявність певної правової пов'язаності між сторонами до укладення договору звертають увагу іноземні правники, ведучи мову про те, що з початку переговорів між сторонами виникає зв'язок особливого роду – довірче відношення, яке вимагає від них вияву взаємної добропорядності [3, с.61]. В.В. Вітрянський також передбачає можливість виникнення зобов'язань вже на стадії переддоговірних контактів сторін та вказує на необхідність встановлення порядку їх врегулювання [4, с.70].

Юридично незавершений характер переддоговірних відносин виявляється в існуванні можливості учасників цих відносин створити, змінити або припинити юридичне відношення шляхом одностороннього волевиявлення однієї сторони іншій [5, с.58-59]. У цьому значенні переддоговірні відносини можуть бути віднесені до своєрідної категорії суб'єктивних цивільних прав, змістом яких є можливість установити правовідношення шляхом одностороннього правочину [6, с.280-281].

Цілком зрозуміло, що такий стан правового зв'язку між сторонами відрізняється від зобов'язального правовідношення в першу чергу тим, що уповноважений суб'єкт такого виду права не вправі вимагати виконання зобов'язання. Він може лише своїм волевиявленням надати завершеності спільному акту – договору. До укладення договору будь-який правовий зв'язок між сторона-

ми не є захищений правом і має значення лише доказового матеріалу.

У сучасній правовій літературі проводиться відокремлення зобов'язання від інших схожих правовідносин – зокрема **реституційних** [4, с.69]. Внаслідок визнання договору недійсним, на сторону, що отримала майно на виконання договору, законом покладений обов'язок повернути отримане майно контрагенту по недійсному правочину, а він, у свою чергу, наділяється правом вимагати від іншої сторони передачі відповідного майна. На нашу думку, реституційні зобов'язання слід вважати не особливим видом правовідносин нарівні із зобов'язаннями, а особливим видом зобов'язань.

У сукупності переддоговірні та реституційні зобов'язання утворюють групу колодоговірних зобов'язань. Якщо договірні зобов'язання виникають з договору, то колодоговірні виникають з приводу укладення або факту неукладення договору.

Позадоговірна, деліктна відповідальність передбачає, що сторони до правопорушення не пов'язані ніяким особливим відношенням, а деліквент порушує загальний для всіх суб'єктів обов'язок утримуватися від заподіяння шкоди життю, здоров'ю, майну особи [7, с.110]. Переддоговірні та колодоговірні зобов'язання також впливають із закону і є позадоговірними¹, оскільки договору ще не існує. Однак, на відміну від зобов'язання з правопорушення, де сторони до правопорушення не пов'язані ніяким особливим відношенням, у колодоговірних відносинах сторони уже є заздалегідь визначеними, і перебувають, хоч і не в договірних відносинах, але в певному правовому зв'язку. З цього приводу І. Беклініщева висловила думку про те, що відповідальність, що виникає внаслідок визнання договору недійсним, займає проміжне місце між договірною і деліктною відповідальністю [8, с.306-308]. Близькою є позиція М.М. Агаркова, який стверджував, що до такого виду відповідальності мають бути застосовані

¹ Однак доцільним є уникати вживання терміну «позадоговірні зобов'язання», оскільки вони у правовій літературі частіш за все асоціюється з деліктними зобов'язаннями та зобов'язаннями з односторонніх правочинів.

положення не глави про делікти, а глава ЦК про договірну відповідальність [9, с.134].

Як бачимо, вищезазначені науковці вказують на існування особливого типу зобов'язань нарівні із договірними, тому видається доцільним виокремити окремий блок так званих **колодоговірних зобов'язань**, що включатимуть в себе, окрім зазначених *переддоговірних зобов'язань*, які виникають з приводу укладення договору, ще й *реституціональні зобов'язання*, що виникають внаслідок визнання договору недійсним. При цьому не пропонується запровадити нові обов'язки для сторін чи встановити нові санкції за невиконання цих обов'язків. Йдеться про узагальнення та створення окремої групи зобов'язань (наряду з договірними), які б здійснювали врегулювання відносин між сторонами у наступних випадках:

1. Зобов'язання, що виникають з оферти та акцепту. Відповідно до ст. 641 ЦК пропозиція укласти договір має виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття. Окрім того, з аналізу ч.3 ст.642 ЦК випливає, що у акцептанта існує зобов'язання укласти договір у випадку, коли акцепт був відкликаний після одержання оферентом відповіді про прийняття пропозиції.

2. Випадки, коли одна сторона мала намір вчинити договір, проте відмовилась від його вчинення. Так, Н.І. Майданик звертає увагу на необхідність нормативного закріплення обов'язку добросовісно вести переговори та переддоговірної цивільної відповідальності за його порушення [7, с.107]. У даному випадку законною підставою виступає п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК, де йдеться про такі загальні засади цивільного законодавства як справедливість, добросовісність та розумність. Тут мається на увазі така ситуація, коли внаслідок винних дій сторони, яка перервала переговори, договір не було укладено (наприклад, коли одна сторона ухиляється від державної реєстрації договору або коли одна із сторін без достатніх на те підстав перериває переговори про укладення договору на завершальному етапі, коли сторони вже близькі до укладення договору). Так, законодавство США містить поло-

ження, відповідно до яких сторони стають юридично зв'язані договірним зв'язком без надання остаточної згоди. Це стосується випадків, коли сторона зробила значні вкладення в майбутній контракт, очікуючи на його укладення [10, с.7].

3. Окремий блок складають реституціональні зобов'язання, що виникають внаслідок виявлення договору неукладеним або недійсним. Так, відповідно до ч. 1 ст. 216 ЦК недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, - відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Особливостями таких зобов'язань є:

1. Такі зобов'язання є юридично незавершеними, колодоговірними правовідносинами, оскільки відсутня чітка підстава їх виникнення — вони виникають до укладення договору або у разі, коли договір виявляється відсутнім.

2. Такі зобов'язання складаються між конкретно визначеними сторонами. У ході переддоговірних процедур сторони уже є чітко визначеними, оскільки є відомим суб'єкт, від якого виходить оферта, і суб'єкт, якому вона адресується. Так само у разі визнання договору неукладеним\недійсним сторони є визначеними. При цьому слід відрізнити від даних зобов'язань загальні зобов'язання, що виникають, зокрема, з публічного договору (наприклад, відповідно до ст. 633 ЦК на підприємцю лежить обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до нього звернеться; відповідно до ч.1 ст.699 ЦК виставлення товарів, демонстрація його зразків або надання відомостей про товар у місцях продажу слід вважати офертою, яка породжує зобов'язання укласти договір з кожним хто звернеться за його укладенням; відповідно до ч.1 ст. 700 ЦК обов'язок продавця надати необхідну і достовірну інформацію про товар, що пропонується

до продажу; згідно ч.2 цієї ж статті покупець має право до укладання договору купівлі-продажу оглянути товар, вимагати проведення в присутності продавця перевірки властивостей товару або демонстрації користування товаром, якщо це не виключено характером товару і не суперечить правилам роздрібної торгівлі тощо). Такі зобов'язання мають загальний характер, є неадресними, без чітко визначених двох або більше сторін. Вони становлять собою радше правила та звичаї торгівлі чи здійснення іншої діяльності, що спрямовані на гарантію та забезпечення прав споживачів.

3. Такі зобов'язання носять довірчий характер. Зобов'язання такого виду не є юридично забезпеченими і ґрунтуються на довірі між сторонами майбутнього або неукладеного договору.

4. Такі зобов'язання не в повній мірі регулюються законом і переважно базуються на правилах етики та звичаях ділового обороту. Оскільки відсутній договір як юридичний регулятор і погоджена сторонами програма дій, то регулювання здійснюється лише за законом та звичаями.

5. Через відсутність чіткого врегулювання таких правовідносин відсутні гарантії їх дотримання та забезпечення їх виконання. Саме цим зумовлена необхідність їх чіткого виокремлення та встановлення порядку правового регулювання.

Висновки. Узагальнивши вищевикладене, видається доцільним виокремити окремий блок колодоговірних зобов'язань, що включатимуть в себе, окрім зазначених переддоговірних зобов'язань, які виникають з приводу укладення договору, ще й реституціональні зобов'язання, що виникають внаслідок визнання договору недійсним. Основними ознаками таких зобов'язань є юридична незавершеність, визначеність сторін, довірчий характер, урегульованість головним чином звичаями та правилами ділового обороту, відсутність гарантій та забезпечення їх виконання.

1. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С.Иоффе. — М.:Юрид. лит., 1975. — 872 с.
2. Шимон С. Юридичне значення «домовленості» в цивільному праві / С. Шимон // Розвиток цивільного законодавства: пост кодифікацій-

- ний період: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київський національний університет імені Тараса Шевченка (8-9 жовтня 2009 року). - К: Освіта. - 2010. - С.128-129.
3. Кетц Х., Лорман Ф. Введение в обязательственное право. Проблемы гражданского и предпринимательского права Германии / Х.Кетц, Ф.Лорман. - М., 2001. - С.61. Цит. По: Майданик Н. І. Переддоговірні відносини у цивільному праві України: поняття, природа, реалізація / Н.І. Майданик // Підприємництво, господарство і права. - 2008. - №1 (145). - С.58-59.
 4. Витрянский В.А. Пути реформирования общих положений об обязательствах по российскому законодательству. В Кн.: Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 4 / Под ред. Р.А.Майданика. - К.: Алерта ; ЦУЛ, 2011. - 430 с.
 5. Майданик Н. І. Переддоговірні відносини у цивільному праві України: поняття, природа, реалізація / Н.І.Майданик // Підприємництво, господарство і права. - 2008. - №1 (145). - С.58-59.
 6. Азарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М.М. Азарков. - Т.1 - 680 с.
 7. Майданик Н. І. Переддоговірна відповідальність в цивільному праві України: підстави та правова природа / Н. Майданик // Підприємництво, господарство і права. - 2008. - №3. - С. 105-110.
 8. Бекленищева И. Понятие договора: основные подходы в современном правоведении / И.Бекленищева // Цивилистические записки: Межвузовский сборник научных трудов. - М., 2002. - Вып.2. - С.306-308.
 9. Азарков М.М. К вопросу о договорной ответственности / М.М.Азарков // Вопросы советского гражданского права. - М.; Л., 1945.
 10. Shavell Steven. Economic analysis of Contract Law: Discussion Paper No. 403/ Steven Shavell.- Harvard Law School: John M. Olin Center for law, economics and business, 2003. - 74 pages.

Васильева В.В. Зобов'язання, що виникають з приводу укладення та недійсності договору

У статті з'ясовується правова природа відмінних від договірних зобов'язань, що виникають з приводу укладення та недійсності договору. Пропонується встановлення правового регулювання для окремого блоку колодоговірних зобов'язань, що включатимуть в себе переддоговірні зобов'язання, які виникають з приводу укладення договору, та реституціональні зобов'язання, що виникають внаслідок визнання договору недійсним. Автором виокремлюються окремі ознаки, притаманні даній групі зобов'язань.

Ключові слова: договір, зобов'язання, переддоговірні зобов'язання, реституціональні зобов'язання.

Васильева В.В. Обязательства, которые возникают в процессе заключения договора и вследствие недействительности договора

В статье определяется правовая природа отличных от договорных обязательств, которые возникают в процессе заключения договора и вследствие недействительности договора. Предлагается установление правового регулирования для отдельной группы околдоговорных обязательств, которые включают в себя преддоговорные обязательства, которые возникают в процессе заключения договора, и реституционные обязательства, которые возникают вследствие недействительности договора. Автором выделяются отдельные признаки, характерные для данной группы обязательств.

Ключевые слова: договор, обязательство, преддоговорные обязательства, реституционные обязательства.

Vasilyeva V.V. Obligations that arise out of contract conclusion and its invalidity

This article reveals judicial nature of obligations that differ from contract obligations and which arise out of contract conclusion process and contract invalidity. It is proposed to state legal regulation for some group specified obligations related to agreement concluding precontractual obligations that arise during contract concluding and restitutional obligations arising out contract invalidity. The author points out separate essential elements of such type of obligations.

Keywords: agreement, contract, obligations, precontractual obligations, restitution.